

Ahti Pauiharju:

VANHOJA SOTAMUISTOJA HAILUODOSTA

Vaellellessani parina viimeksi kuluneena kesänä kaukai-
sessa Kainuunmeren saarella, Hailuodossa, topografis-asu-
tuksellis-kansatieteellisissä tutkimustöissä, kuulin siellä
haasteltavan myös tarinoita vuosisatain takaisista sota-
tapahtumista. Tulin myös tarkkailleeksi niitä seutuja,
joissa näiden kertomusten mukaan oli taisteluita käyty,
ja paikkoja, joissa oli ollut piilopirttejä, löydetty aseita,
ammuksia tms. Eivät nämä sotatapahtumat tosin ole ol-
leet sellaisia isoja tappeluita kuin mantereella samoihin
aikoihin käydyt tuimat taistelut. Mutta sotien surmat,
jotka silloin ehättivät myös Luotoon eli Hailuotoon, pani-
vat tämänkin vähäväkisen saaren eläjät olemaan varuil-
laan. Huonojen kulkuyhteyksien takana kun Hailuoto on
aina ollut — ja on osaksi vieläkin — muusta maailmasta,
ei ole liioin kummeksuttavaa, että vähäisetkin tavallisesta
arkieliämästä poikkeavat sattumukset pysyvät sitten saa-
relaisten muistissa jotenkin muuttumattomina taruina
kauan aikaa. Saati sitten tarinat vainolaisten kamalista
veritöistä, jotka saattoivat elää hyvinkin tarkkoina muisti-
kuvina useat polvet vuosisadasta toiseen. Että tämänlai-
sia taruja ja muisteluksia luotolaiset vieläkin haastelevat

menneiltä vuosisadoilta, mainittakoon tässä näistä vain muutama poiminto.

Lähestyttäessä Hailuotoa mistä päin hyvänsä, joko meren aavalta Välikälmin ja Kupparin itäpuolitse tai Vanhaluoteen ja Mäntymatalan pohjoispuolitse tai sitten manteleelta päin vältellen lukuisia matalia, kuten Mokkaosia, Siikosta, Iätiviepää ja Sysiperää, nähdään jo kauas saaren korkeimmalla santapakalla seisova Hyypänmäen 'pooki', neuvomassa matkamiehelle saaren erästä vanhinta sotamuistoa, P a k o p i r t i n r o t k o a. Aivan pookin vieressä näet, muutaman kymmenen sylen päässä siitä, sijaitsee tämä ison vihan aikainen muistopaikka, saaren silloisten eläjien metsäpiilo. Syvään rotkoon olivat pakolaiset piiloutuneet, vain puista ja turpeista tehdyn vähäisen katoksen suojaan. Mutta tämänkin ovelasti valitun pimeään kätköpaikan olivat venäläiset kuitenkin lopulta keksineet ja sen eläjät sitten surmanneet.

Mutta ei ainoastaan Hailuodon omilla asukkailla ollut piilopirttejä saarellaan. Niitä oli siellä myös mantereilla. Venäläisten kevätkesällä v. 1714 Pohjanmaalle tekemä hävitysretki työnsi edellään surkeita pakolaislaumoja. Näitä saapui, minkä ennätti, hädissään suurin joukoin, kuka soutaen venepahaisellaan, kuka purjehtien leveästi jähdillään, yli meren Hailuotoonkin, turvapaikan edes siellä henkirievulleen löytääkseen. Hanhisen H a n h i s j ä r v e n liepeillä lienee ollut useita heidän piilojaan. Mutta pieni kun saari silloin, yli kaksisataa vuotta sitten, oli — eihän se ole kovin iso nytkään, vain 18 000:sisen hehtaaria alaltaan —, ja jakamattomat metsät parhaillaan arveluttavasti harvenemassa, ei äkkiarvaamatta perässä saapuneen vihollisen ollut vaikeakaan äkätä näitä pakolaisten kurjia piilopirttejä ja tuhota niiden asukkaat.

Koko seuraavan talven kerrotaan venäläisten sitten mekastaneen Hailuodossa, sääliittä surmaten saareen vielä jääneitä asukkaita ¹⁾ ja hävittäen asutusta. Surullisen näköinen oli tämä selällinen saari isonvihan päätyttyä. Suurin osa tiloja oli silloin autioina menneitten jäljiltä, jotka olivat hävinneet sille tielleen iäksi. Vielä viimeisenä elävänä muistomerkkinä näistä liki puolenkolmatta vuosisadan takaisista sotavuosista kerrotaan vielä tällä vuosisadalla nähdyn aika ajoin aarrealvekaa Kirkonjärvessä sillä paikalla, johon kirkonkellot sanotaan upotetun sodan aikana. Muun muassa Sipilän Heikki Einari, jo turpeen alla vuosikymmeniä lepäävän kuulun luotolaisen tietäjän Paakko-Teemun sukua, muistelee vanhojen hänen poikasena, pojankossina, ollessaan nähneen tämän valkean leiskuvan useina iltoina. Maatunut on jo Kirkonjärvi, työntäen nyt luotolaisten talven varaksi heinää ja kauraa jopa osin ruistakin.

Edellisestä kahtakymmentä vuotta myöhemmin alkaneen pikkuvihan ajoista eivät tarinat ole kovin lukuisat, mutta sen sijaan ovat nämä muutamat muistelukset jo seikkaperäisemmät kuin isonvihan aikaiset sotatarut. Keskeisimpänä nimenä niissä mainitaan Tapani Löfving ²⁾, joka kiukkuisessa tappelussa Kirkonsalmen rannalla nykyisen Kestin, Hahdon ja Kilpisen talon välillä oli tuottanut venäläisille ruman lopun. Tämän taistelupaikan muistona on Kestin sotamänty, vuosisatainen ikäpetäjä, joka merituulen tuivertamana kohoaa vielä nytkin komeana tarrina Kestin rantakujan varressa,

¹⁾ Asiakirjojen mukaan olivat venäläiset tällöin surmanneet 74 luotolaista.

²⁾ Löfving palveli sodan 1741—1743 lopussa vapaaehtoisena kenraalimajuri Kristoffer Freidenfeldtin joukoissa.

tiesi kuinka monen kuulun ruhjomana. Tähän toukokuun 27:ntenä v. 1743 käytyyn kahakkaan haastellaan myös luotolaisten osallistuneen. Niinpä J u h o ja J a a k o H e n t t u, tietää A t t e H e n t t u tarinoida, olivat olleet myös mukana tässä kovassa tappelussa. Huitoen pitkävartisillaan, joissa oli kirves kuin piilu, olivat nämä miehet suistaneet vihollisia kenttään. Juho oli kyllä heti alkuunsa tuupertunut saatuaan kirveestä päähänsä, mutta Jaako oli sen sijaan tappanut seitsemän venäläistä.

Henric Strandberg on v. 1834 pannut kirjaansa Åbo Stifts Herdaminne pienen muistelman myös tästä taistelusta. Sen mukaan saapui kapteeni Löfving Hailuotoon Iistä komppaniansa kanssa ja edellä mainittuna päivänä syntyneessä kahakassa voitti äsken maihinnoiset venäläiset.¹⁾ Näiden päällikkö majuri Z u c h i n ja kaksikymmentä hänen miestänsä kaatui muiden joutuessa Löfvingin vangiksi. Luodon kirkkoherrakin, J o s e p h u s A l e x a n d r i K r a n c k,²⁾ oli myös kulkeutunut pakosta tähän taisteluun. Vain Löfvingin nopea toimenpide oli pelastanut hänet kaatumasta.

Mainittakoon, että tämä taistelu lienee ollut Löfvingin lukuisista urotöistä viimeistä edellinen.³⁾

Sitten seuraa ajanjaksossa yli kuusi vuosikymmentä kestävä rauhanaika ennen kuin ollaan taas taistelujen, S u o m e n s o d a n 1808—1809, vuosissa. Tämän ajan tapahtumista ovat muistelukset, merkillistä kylläkin, hie-man katkonaiset. Irrallisina tarinoina haastellaan niistä

¹⁾ Eirik Hornborgin mukaan oli Zuchinilla noin 300 miestä ja Löfvingillä vain noin 100 miestä.

²⁾ J. A. Kranck oli Hailuodon kirkkoherrana vv. 1737—1778. Hän oli saman seurakunnan kirkkoherran, Alexander Kranckin poika.

³⁾ Eirik Hornborgin mukaan viimeinen.

*Kuva 1. Trykkin sotilastorppa. — Valok.: Ahti Paulaharju.
Small military farm of Trykk.*

siellä täällä kylällä, jopa usein sotkien eräitä taruja pikkutai isonvihan aikaan. Lienee tällaisen ilmiön syynä venäläisten tavallista maltillisempi käyttäytyminen silloin saaren asukkaita kohtaan, jonka vuoksi muistikuvatkin ovat jääneet sitten hajanaisiksi. Joskus viholliset tulivat johonkin taloon, anastivat lehmän "hajottaen" sen siihen paikkaan ja ahmien lihat siinä samassa nälkäänsä. Joskus he tyhjänsivät ronttoisimmankin kömmänän leivästä, ja joskus taas kyselivät vain "viinuskii". Oikein hevosiakin tiedetään venäläisillä silloin olleen mukanaan Luodossa. J ä r - v e n t a k a n a, Kirkonjärven pohjoispuolella, oli niitä

silloin pidetty vainiolla. Mutta venäläisten päälliköllä oli ollut ylväs hevonen ja niin kookas, että kun sitä oli viety L a m p u o d i n talon kuonotalliin, oli oven kamanasta pitänyt lohkaista aimo kappale pois¹⁾ ennen kuin ratsu mahtui ovesta sisään.

Vanhalan, Askelin ja Väntelän talon, kaikki nämä monet rajuilmat nähneitä talovanhuksia, välisellä vainiolla kerrotaan itse taistelun tapahtuneen. Puolustajat olivat olleet majoittuneena Väntelän taloon, kun venäläisten laivat soluivat A s k e l i n P a s k a p e r ä ä n, ja viholliset nousivat siinä maihin. Taistelusta, joka heti tämän jälkeen seurasi, ovat muistelukset hyvin lyhyet. Kerrotaan vain, että ruotsalainen päällikkö, joka johti joukkoaan venäläisiä vastaan, oli äkkiä noussut melskeen aikana veräjälle katsellakseen taistelun menoa, ja siihen hänet oli sitten ammuttu. Ja siihen myös päättyi koko "vastaanotto Ruottin puolesta". Molempien rintamien välissä ollut tarimänty seisoo yhä vieläkin jyhkeästi paikallaan muistona, A s k e l i n s o t a m ä n t y n ä, tästä puolitoista vuosisataa sitten käydystä tappelun nujakasta.

Vereksimmät muistelukset ovat luonnollisesti itämaaisesta sodasta, "enkesmannikesistä", jolloin englantilainen laivasto teki Kainuunmerenkin perille hävitysretkiä. Nämä tarinat eivät kuitenkaan ole samankaltaisia synkeitä kertomuksia veritöistä kuin tarut isostavihasta. Paremminkin ne, vaikka tietysti taaskin kovasti pelättiin ja oltiin varuillaan, kuvaavat tätä sotaa osaksi humoristiselta kannalta.

Toisena sotavuonna, 1854, jolloin vihollisen laivasto otti

¹⁾ Tämä rakennus on yhä vielä tallina, mutta nyt Ymmyrkäsuon ranteella Tuhkasella.

maaliskuussa Pohjanlahdenkin sotänäyttämöksi, käskettiin myös Hailuodon asukkaittenkin suorittaa vartiopalvelua tähyttämällä englantilaisten liikkeitä merellä. Runsaasti näitä vahteja sitten asetettiin, niitä oli Marjaniemen ja Hyypänmäen pookissa sekä "melekein saaren joka nokasa". Kirkon kellotapulinkin pantiin mies, vaikka tästä matalasta tornista hädin tuskin nähtiin meren aavalle hiekkapakkain alhaisten metsien ylitse. Tällä vahdilla oli kuitenkin toinen edellistä tärkeämpi tehtävä, alkaa heti paukautella kellonkieltä laitaan, kun vihollinen on maissa. Tätä varten oli länsiranteen pisimmässä nokassa olevasta Marjaniemen majakasta, josta kaikista varmimmin voitiin todeta maihinnousuyritykset, annettava tällaisesta tapauksesta kellotapulिन miehelle merkki "luusipallilla".

Lie olleet tapulin vahtien vartiovuorot ainakin alkuviikoina yksitoikkoiset, koska joku käteväkäsinen mies on taitavasti leikannut puukollaan tapulin tukevaan pylvääseen joutessaan seuraavat sanat:

"1854

K^{AN} Esivallan Käskystä
piettiin, wahtia vihollisen,
nimittäin, Englantin, ia
Frankriikin, Sota, Lai
woista, täällä, Kello
S tapulisa" ¹⁾

Hyvin tiedettiin jo Hailuodossa, niin "vahtiplasseilla" kuin kylälläkin, että vihollisen laivat olivat parhaillaan kii-

¹⁾ Näiden sanojen yläpuolelle on taas lyijykynällä kyhätty: "V. 1940. Pidettiin ilma vartiota täällä tapulissa kirkon aikan että ei venäläiset lentokoneet päässeet estämään. Vartiassa Antti Väisänen."

peämässä pitkää Pohjanlahtea ylös. R a n t a s u o n
J u u s o, Marjaniemen "luusiplassin" luotsivanhin, olter-
manni, luotolainen runoilija itämaisen sodan ajoilta, muis-
telee tätä hetkeä, että ¹⁾)

"Siellä oli ouot linnut
Linnut lemmot liikkeellä
Meriteerit tervarinnat
Merenkulkijat kävijät
Jotka tulit joutuisasti
Enklannista ennättivät
Tulilaivoilla tulivat
Turkkilaisen tuuman kautta
Ranskalaisen vaatimalla
Tälle puolen Tanskan suntin
Sekä ison Itämeren
Pohjan pitkälle perälle
Päähän aivan Pohjanlahden..."

Kohta jo havaittiinkin tulen roihuavan ja mustan savun
kikertävän Raahen yllä, jossa parhailaan "laivapajoja,
sekä laivan laitoksia, poltettiin ja paistettiin".²⁾) Jo pian
todettiin vihollisen purjehtivan neljällä laivalla Hailuo-
toonkin päin ja alkavan etsiskellä reikää Ouluun mennäk-
seen. Hätäntyi jo tästäkin tapauksesta tapulivahtina
ollut Sipon kuunnellusmies, kirkonmies, ja odottamatta
ollenkaan majakasta annettavaa luusipalli-merkkiä alkoi
moukuttaa kieltä kellon laitaan huutaen samalla, että
"ny o enkesmanni mais!" Ja ihmisille tuli kiire, kuka
juoksi tarpeilleen, kuka hyppäsi tapuliin. Suuttuivat lo-

¹⁾) Laulu on kirjoitettu muistiin kesällä 1949 luotolaisen muurarin
Heikki Sorron sanelemana ja käsittää se liki 80 riviä.

²⁾) Englantilaiset kävivät Raahessa 30. 5. 1854.

Kuva 2. Askelin taistelukenttää ja "sotamänty". — Valok.: Ahti Paulaharju.
Battlefield and "war pine" of Askeli.

puksi, kun Sipon ukko narrasi koko seurakunnan. Kläppä - Jaakoksi häntä sitten aina korkonimeltä sanottiinkin.

Kävi vihollinen sentään myöhemmin maissakin Marjaniehemessä luotseja kyselemässä avukseen, mutta nämä oli jo ajoissa siirretty Oulujoen varteen kauas Sangille. Poltettuaan vielä rannalla olevia veneitä olivat englantilaiset ottaneet vankeina Hentun Aati-rengin ja Jussi-pojan mukaansa laivoilleen. Muutaman päivän kuluttua laskettiin heidät kuitenkin pois. Jussin kertoman mukaan olivat he tavanneet sotalaivalla oikein kyömynokka "naprieli-amiraalin".¹⁾ Laiva oli ollut iso, 3-täkkinen, jossa joka täkillä oli kummallakin puolella 12 kanuunaa.

Nikulan Kusti, vanha nuottaisäntä ja ulkopau-

¹⁾ "Naprieli-amiraali" tarkoittanee laivaston amiraalia Sir Charles Napier iä.

hujen tuttu, tietää myös tarinoida kuinka hänen isoisänsä, J ä h t i - S a m p a n, jähdin olivat englantilaiset upotta-
neet Nallikarille niin syvälle, että täkki juuri ja juuri peit-
tyi veden alle. Ja tähän päättyi Jähti-Sampan varsinainen
ammattikin, rakennushirsien kuljetus mantereelta Iin ha-
minasta Luodon Pottiin.

Pääsivät englantilaiset vihdoinkin Oulun vesille kaapat-
tuaan jähdin, joka oli pyrkimässä Iistä Ruotsin puolelle.
Sitä oli näet hoitelemassa eräs juopottelun takia toimensa
menettänyt luotsi, Ananias Mikkelsson. Tämä kelvoton
mies, joka taisi kaikki Kainuunmeren väylät ja reiät, otti-
kin — kostoksi luusitoimensa menettämisestä — luotsatta-
vakseen vihollisen laivat Ouluun. Tästä tapauksesta ker-
too oltermannin runo seuraavasti:

”Mutta otukset on kummanlaiset
Ihmeelliset itikat
Jotka konnat kuljit tänne
Oulun seutuunki osait
Luusilurjuksen avulla
Mikkelssonin mielen kautta
Joka saattoi heitä
Joutuisasti hyvälle vesille
Joka saattoi kaikki laivat
Oikein Oulun retille
Vielä viisas Varjakkaanki
Että saattoi Salmen suuhun
Sanoen sanoilla näillä:
”Tuosta se tie menee
Oulun kauppakaupunkiin
Tulkaa tänne tuumanmiehet
Kaupunkia katsomaan’ . . .”

Luusilurjuksen, Mikkelssonin opastamana lähtivät sitten englantilaiset hävitysretkelle Ouluun. Kolmella laivalla ajelivat Luodon vesiltä sinne, ohimennen ampuivat vielä Hailuodon hietapakoille suuria kuulia, joita Luodon lapset käyttivät sitten leikkuna ja luusit kahvekuulina reimareissa.¹⁾

Ouluun saavuttuaan polttivat viholliset ylpeitten tervaporvarienvaltavan varaston, tervahovin, sekä Toppilan luotsituvan, Pirulan. Jälkimmäisen hävittämisestä näyttää oltermanni olevan kuitenkin hyvillään, koska hän laulaa tästä tapauksesta näin:

”Mutta enkesmannot mainittavat
Töissään aivan armottomat
Itse juhla-aamunaki²⁾
Polttivat Pirulan pirtin
Luosituvan lukkoinensa
Eikä ollut pelkoa pirusta
Eikä huolta helvetistä...”

Kaikkiällä Pohjanperillä, missä vain englantilaiset liikkuvat, kerrotaan Mikkelssonin olleen heitä luotsaamassa. Heidän mukanaan hän sitten katosi minne lie, ei ole tietoa. Luodon oltermanni, iäkäs luotsivanhin ehkä tiesi tämän seikan, koska lopettaa pitkän laulunsa näihin sanoihin:

”Niin kertovat sanomat
Viikkolehdet vieraanmaan
Mikkelssonin mielipuolla
Ruottin puolella rujuvan
Omantunnon tuskissansa

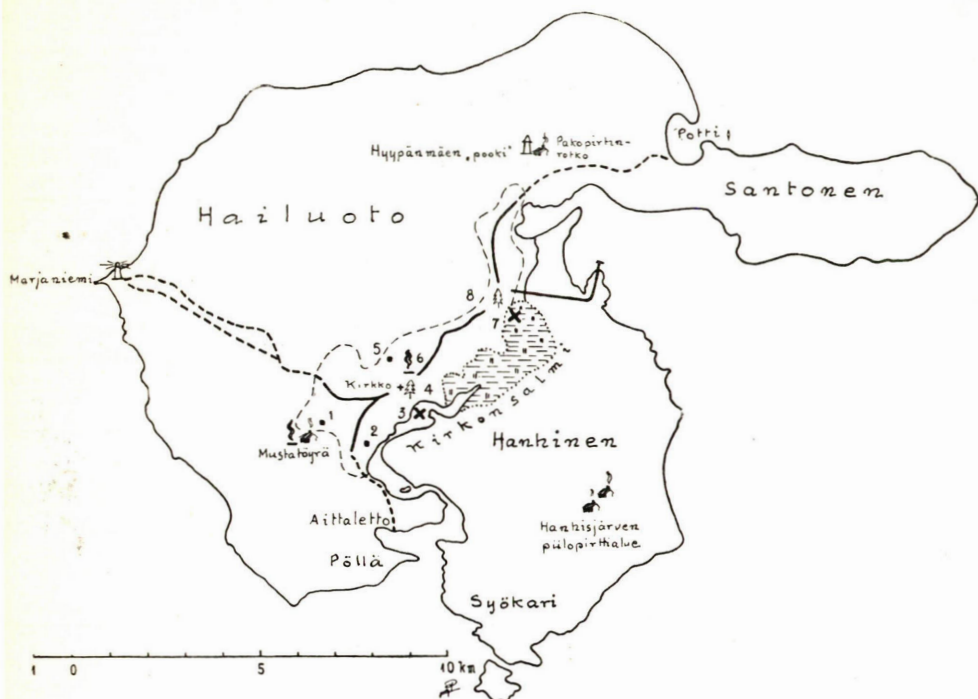
¹⁾ Reimaria kohti 3 kuulaa.

²⁾ Helluntaina.

Itse ilkiän isännän
Liittoseuroja pitävän.”

Kolmantenakin sotavuonna, 1855, käväisivät englantilaiset jälleen Hailuodossa. Aittaleton haminassa, jonne tuo syvä reikä meren aavalta, pistäytyivät he maissakin. Virpin Joonas, unteloksi tunnettu kalastaja, oli jäänyt kalasaunaansa rauhallisesti vain makaamaan. Kahden sotilaan tarkastellessa sitten ranteen huoneita oli hänet keksitty ja otettu kiinni. Mutta miespä oli riuhtaissut itsensä irti ja paennut. Luotolaiset olivat tätä kovin ihmetelleet, että ”kas, onnistuipa Joonaan päästä, vaikk’ onki aina unelias ollu!”

Isonkylän Luukkaan nurkalla on tumman metsän sisässä pieni mäki, Mustatöyrä. Matkasauvalla kun sitä vaeltaja osaa vain tietystä paikasta kopautella, antaa töyrä kumahtavan äänen. Mäessä on näet ollut iso onkalo — ehkä on vieläkin —, jonka kerrotaan olleen erään ”kultakaluunaisen korkian sotaherran” piiloinen pirtti. ”Kenraali Nauke” on tämä upseeri ollut, tietää eräs luotolainen, Kasपालан Eino. Itämaisen sodan aikana oli ”kenraali” pahoin haavoittuneena ”sekkaantunut” jotenkin joukoistaan Luotoon kätkeytyen tähän maaonkaloonsa. Siitä käsin hän sitten useat vuosikymmenet kuvehti, kummitteli, kyläläisille, ja säikäytteli poikasia, kun nämä tulivat laskettelemaan töyrältä mäkeä hankikelillä. Kasपालан Tiina, entisen Reinin sotilastorpan iäkäs eläjä, tietää taas kertoa, että ennen nähtiin aika ajoin tällä Mustatallatöyrällä aarrealveakin. Kerran lähti Trykkin torpan väki sitä kaivamaan, kun se parhaimmillaan leiskahteli. Mutta liian hitaita kai he olivat olleet matkansa teossa, sillä kun joukko tuli perille, oli valkea jo sammunut.

Kuva 3. Piirros kirjoituksessa mainituista paikoista.
 Sketch of places mentioned in the article.

Selityksiä: — — — asutusalue 18:nella ja 19:nnellä vuosisadalla.
 Explanations: — — — inhabited area in the 18th and 19th centuries.

1. Trykkin sotilastorppa.
 Trykk's small military farm.
2. Reinin sotilastorppa.
 Rein's small military farm.
3. Venäläisten maihinnousupaikka pikkuvihan aikana.
 Landing place of Russians during the War of the Hats 1741—43.
4. Kestin "sotamänty".
 "War pine" of Kesti.
5. Lampuoti.
 Tenant-farmer.
6. Aarrealkea Kirkonjärvessä.
 Fire on supposed site of treasure at Kirkonjärvi.
7. Venäläisten maihinnousupaikka Suomen sodan aikana.
 Landing-place of Russians during the war of 1808—1809.
8. Askelin "sotamänty".
 "War pine" of Askeli.

OLD WAR REMINISCENSES FROM HAILUOTO

For the last two summers the author has carried out investigations into the topography, population and ethnography of Hailuoto. In the first summer the Provincial League of East Bothnia, the East Bothnian Student Corporation, the Finnish Archaeological Society and in addition the Peasant Culture Foundation furnished the material support needed for the work. Last summer the Ministry of Education allotted so great a sum that a very small addition was necessary from the organizers. In this investigation at first a topographical mapping was performed on a large scale. This differs somewhat from ordinary mapping. Simultaneously with the mapping the investigation was directed towards the inhabited, cultivated and fishing areas, the roads, fences etc., and in some cases it was even very extensive. All the results are retained in the maps prepared. As these maps are supplemented by tradition, stories and information found in archives etc., the picture of not only the present day but also of habits prevalent centuries ago becomes quite complete. The aim is to prepare a map which shows the above facts, as well as the explanations to the map etc. and other literary information.

In this article on "old war reminiscences from Hailuoto", only a few excerpts have been presented of the traditions and stories still remembered and told by the people of Hailuoto. These stories tell of difficult war years (1710—1721) when even people from the continent hid in large groups on the island. They relate how during the war of 1741—1743 Tapani Löfving destroyed the troop of the Russian Major Zuchin which had landed on the island.

It is told that the "war pine" of Kesti is a souvenir of this battle. During the Finnish War (1808—1809) there was a battle against the Russians who had landed near the "war pine" of Askeli and who were defeated. Naturally the memories from the Crimean War (1853—1856) are fresher and more abundant. After an English fleet had turned the Gulf of Bothnia into a scene of battle a "poet" from the Hailuoto of those days, the oldest pilot in service, Juuso Rantasuo, sang of the great havoc caused by the enemy in the coastal towns of the Kainuu sea. He also tells grimly of a traitor, a discharged pilot, who showed the English the way to Oulu.